

מהם התישבו בירושלים (השווה מל"ב כ"ב, ח') ואחרים נדדו יחד עם בתי-האב משבט בנימין לאזורי ההתיישבות החדשה במערב הארץ. בין אנשי לד, חדיד ואונו, הנזכרים ברשימת בני המדינה העליונה משבי הגולה... אשר באו עם זרובבל (עז' ב, ל"ג = נחמ' ז', ל"ז)10, היו בלא ספק גם הכהנים, ששבו עם שאר אנשי עם ישראל מהגולה לעריהם ולמושבותיהם. ועל כן מוצאים אנו במחצית הראשונה של המאה הב' לפסה"נ משפחה ממשמר יהויריב גם באחת מבנותיה של לוד, ויש להניח שכהנים אלה היושבים במודעים עמדו בקשר תדיר עם משמר יהויריב, שעיקר מושבו היה בירושלים11.

10 על הרשימה הזאת ר' — Albright, *Archaeology of Palestine and the Bible*³,

p. 172 ומייזלר, תרביץ, שנה י"ב, עז' 117 ואילך.

11 ר' — קליין, ארץ יהודה, ע' 248.

למקורו של מנהג קבורה קדום בישראל

מאת ג. אלון

במאמר בעל השם האמור, שפרסם שמואל ייבין בחוברת האחרונה של הידיעות, דן המחבר במנהג-מתן-מפתח לקברו של מת, כמות שהוא שנוי בברייתא שבמסכת שמחות (פרק ח', הוצ' היג' ער, ה"ו, ע' 152)1.

לאחר שהוא מעמידנו על מפתחות אחדים שנמצאו בקברות בארץ-ישראל בתקופת רומא המאוחרת ועל אותם מפתחות שהעלו החפירות בסיליווקיה שבבבל, שנמצאו בקברות העיר (מפרק הזמן שבין המאה א' לפסה"נ ובין ראשית המאה ג' לאחריהן), וקובע שנוהג זה של נתינת מפתח בקברי מתים בסיליווקיה אין לייחסו אלא לפרתים שבאותה מדינה, הרי הוא מסיק, שיהודי ארץ ישראל קבלו אותו מנהג מאחיהם שבבבל (שהעלו את מתיהם לקבורה בארץ). שקבלוהו מהפרתים בני-ארצם.

לאחר מיכן בא ייבין לבאר את הגורם הדתי-פולחני, שסייע להאחזת מנהג נכרי זה בישראל. לדעתו היה המפתח צריך לעשות מעין אותה שליחות, שהיו עושים הבנים לאבותיהם הנפטרים: כשם שהבן מזכה את האב בתפלתו (קדיש או בדומה לו) להצילו מדינה של גיהנם, כך עשוי המפתח לשמש ביד הנפטר, כשאין לו בנים, אמצעי לפתיחת שערי שמים לנשמתו. והרי מר ייבין מוצא במנהג זה, שנהג באומה בסמוך לחורבן הבית, יסוד ושורש להנחתו, שהיתה מצוייה ביהדות שבאותן הימים מתורתן של המצרים, שהאמינו באפשרות של כפית האלהות לפתוח למתים שערי העולם הבא על-ידי נוסחאות פולחניות מסוימות (בישראל — הקדיש, ע"י אחרים; המפתח — ע"י עצמו — כפייה ממש).

והנה נראה לי, שביאורו של ייבין בטיבו של המנהג הנידון רחוק מלהתקבל, ועמו — אף מסקנתו הכוללת על אותו יסוד דתי זה, שמצוי היה, לדעתו, ביהדות שמימי

1 כמה כת"י אין גורסין בהלכה זו הזקן (בשמו של ר' גמליאל). ונכון הדבר; שכן לא יתכן

שר"ג הזקן יספיד את שמואל הקטן. ואף הגירסה ר' אלעזר תחת אליעזר נראית קרובה, שנתכוון לר"א בן עזריה, וכמות שהוא נזכר במפורש במסורת ברייתא של ראשונים.

התנאים הראשונים. נבדוק, איפוא, קצרות את שיטתו של ייבין, עניין לאחר העניין. ייבין מניח, שבימים שאנו עומדים בהם נתפשטה האמונה בין החכמים והעם, שהבן פותח שערי שמים לאביו הנפטר ע"י אמירת פסוקים מסויימים. ושתים הן יתדותיו שהוא נתלה בהן: א' האגדה שבאליהו זוטא (פי"ז; אצל רמא"ש פרקי דרך ארץ" פ"ב, 22—23) על רבן יוחנן בן זכאי שהיה מהלך בדרך ומצא אדם אחד שהוא מלקט בעצים וכו', ולמד את בן המת מקרא ו"בשעה שהוא אומר ברכו את ה' המבורך מעלין אותו מדינה של גיהנם"; ב' "הברייתא הקדומה שנשתמרה במסכת כלה רבתי; קטנים מקבלים פני שכינה... איבעיא להון מכפרין עוון אבות או לא", שעליה מביא הספר מעשה בר' עקיבא שלימד קטן אחד ברכות ותפילות להציל את אביו מדינה של גיהנם. החכם כותב: אע"פ שלדעת הכל נסדרו המסכתות הקטנות והמדרשים מסוגו של תנא דבי אליהו בזמן מאוחר ביחס ליתר הספרות ההלכתית והמדרשית, הנה הכל מסכימים שגרעינם מכלי מסורות קדומות ורובי ברייתותיהן היו סדורות כבר בראשית ימי סידורה של המשנה. אם כן איפוא אין להטיל ספק באמיתות הדבר כי המסופר כאן בשם בית-מדרשו של ריב"ז מוסד על מסורת בת זמנו. ואולם אין לנו במסכת כלה "ברייתא" לעניננו, אלא "איבעיא" של הגמרא לברייתא דמסכת כלה, ואותה "גמרא" ודאי אינה תלמוד, אלא חיבור שלא קדם לימיהם של גאונים בשום פנים⁽²⁾. ולענין מעשה דריב"ז באליהו זוטא, הרי אף אם נקדים את זמן חיבורו של תנא דבי אליהו בכלל לימיהם של אמוראים אחרונים (כדעת חכמים ושלא כמאחרים, והדעת נוטה לשיטה הראשונה), כבר ביררו חכמים שעשרת הפרקים האחרונים של אליהו זוטא אינם מגופו של הספר. ואף ר' לוי גינצבורג רואה בהם "תלמוד" לאליהו רבה, חיבור מאוחר (גנזי שכטר ח"א, ע' 190). ולעיקר המסורת שלנו, הרי אותה עובדה, שגוף המעשה (בשינויים) מיוחס באגדות אחרות לרבי עקיבא (ראה אף באגדה שבגנזי שכטר ח"א, עע' 238—240)⁽³⁾, דייה שנפקק בוודאותו של ייבין על המסורת שהיא מזמנו ומבית מדרשו של ריב"ז. ואולם ברי הדבר, שאין מסורת זו אלא אגדה מאוחרת, כרבות אחרות שבמדרשים אחרונים. (ר' גינצבורג, שם, עע' 232—238)^(3a). ובכן יש לומר, שלא מצינו כל סעד להנחה, שבימי תנאים היו

(2) ודאי עיקר הדין עם שד"ל, הקובע טיבה של "כלה רבתי" ("הגמרא" למסכת כלה) בזה"ל: הלא כל זה כעין גמרא ולא גמרא ממש אלא כקוף בפני אדם, ואין ספק כי מדורות מאוחרים היא (כרם חמד ח"ז, ע' 219); ור' שכטר — *JQR* כרך ג', ע' 684; אפטוביצר — *REJ* כרך נ"ז, ע"ע 243-4; ודברי מורי רי"ב אפ"ש טייך — *JQR* סדרה חדשה כרך י"ב, עע' 303—304. הערה 10; והיגר, מסכתות כלה, עע' 32; 106—115. אמנם רמא"ש (נספחים לסדר אליהו זוטא מבוא עע' 13, 18) מבקש לייחס את עריכתה לאמוראים אחרונים; ברם, דבריו נידחים. בין מצד עניינה ובין מבחינת סגנונה מעיה על עצמה "מסכת" זו, שמאוחרת היא. ואם רמא"ש מוצא בה מסגנון מסכת נדרים ותמורה, והיגר מעמיד על בטויים שהם מתאימים לבטויים הנמצאים "במסכתות שנסדרו בפומבדיתא" (נדרים, נזיר, מעילה, תמורה, כריתות) — "הפומבדיתאיות" של המסכות הנ"ל אינה מוכחת כלל), הרי יש לציין, שהלשונות הסרמניולוגיים שבכלה רבתי, המצויים בתלמוד, ובתוכם אף אלה שהם מיוחדים לנדרים, נזיר וחברותיהן הנ"ל, אין שימושן כאן שווה לזה שבתלמודנו. אלא שאין כאן מקום לעסוק בעניין.

(3) וראה נוסח האגדה דילן אף במנורת המאור לר"י אלנקאוה, הוצ' ענא לאו, חלק ד',

עע' 127—128.

(3a) קשה לירד לסוף דעתו של ייבין, כשהוא כותב על יסוד מה שהחכמים מניחים מציאותן של מסורות קדומות בתנא דבי אליהו ודמויו — "א"כ איפוא אין להטיל ספק באמיתות הדבר כי המסופר

נוהגים הבנים "להתפלל" על נשמת אבותיהם (בצורת קדיש או ברכו וכיוצא בהם) (4).
ואדרבא, מתוך שתיקתה של מסורת תנאים ואמוראים, במקומות הרבה שבהם היא
עוסקת בחשוכי בנים ובצרתם, והתעלמותה מהעדר זכות הצלה מדינה של גיהנם
בהעדר "מתפללים לנשמתם", מוכח שלא היתה אמונה הנ"ל רווחת בעם (5). מכאן,
שאף ההסבר על המפתח, המשמש תחליף לתפלת הבן, אינו יכול להתקבל.

באורו של ייבין אינו מניח את הדעת אף מצד אחר. שהרי עדיין לא פירש לנו
מה טעם נתנו באורו של מת אף את פנקסו? כיוצא בדבר אין להסביר לשיטתו את
ההלכה האחרת שבאותו פרק — "ונותנים דיותו" (6) וקולמוסו בצידו; ולכאורה קשור
מנהג זה במנהג הנידון (כמות שנראה להלן) (7). ועוד, שייבין שטט עצמו מלקיים את
הטעם האמור בברייתא גופה: מפני עגמת נפש, שכן לא נתפרש, לדעתו, עניינו של
המאמר, אם נתכוון לעגמת נפשו של הנפטר (ההולך למות) או לצערם של החיים.
אף הוא סובר, שאותו מאמר אין להתאימו לטעם האמור אצל שמואל הקטן "מפני
שלא היה לו בן".

ברם, לשון הברייתא "מפני עגמת נפש" עניינו ברור בתכלית, וכבר מצינו
כיוצא בו במקומות אחרים במשמע אחד. כך במשנה מגילה פ"ג, מ"ג: "ועוד אמר
ר' יהודה בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו... ואין שוטחין על גבו פירות...
עלו בו עשבים לא יתלוש מפני עגמת נפש", וכן בתוספתא שם פ"ג (ב), ה"ז, כלומר,
משיירים אותם בעזובתם ובחורבנם כדי שיצטערו הבריות על הקודש שחרב. והוא
הדין בברייתא שבתלמוד, מועד קטן כ"ו, ב': "ומקרעין לקטן מפני עגמת נפש".

כאן בית מדרשו של ריב"ז מיוסד על מסורת בת"ז — וכי מנין הוודאות שאותו סיפור מן
המסורות הקדומות הוא? והרי בעל כרחנו מצויים בהן לפחות אף דברים מאוחרים, שנתייחסו לראשונים
(כדוגמת כמה אגדות מאוחרות פסיוודו-אפיגרפיות).

(4) גוף הדעה של כפרה למתים ותועלת הבקשה לרחמים עליהם, וודאי מצוייה היתה בישראל
בימייהם של תנאים (וקודם לכן), ראה ביחוד ביכלר — *MGWJ* כרך ע"ו, ע' 436—438. אלא
שלצד שני אין ספק שלא הכל הודו בכך, ראה למשל הפיסקא שבספרי דברים שכ"ט (צ. קארל,
הקדיש, ע' 93) — "אין אבות מצילים את הבנים" וכו'. שהברייתא וודאי מתכוונת לומר, שלאחר מיתה
אין כפרה ותשלומין לאדם כל עיקר (ושלא כתלמוד סנהדר' ק"ד, ע"א). ודומה ללשון הברייתא הוא מה
שאמור כיוצא בה בספר עזרא ד' ה', ק"ה (אין ספק שהספרי והמאמר שבערא ד' אחד הם ע"ש ויש
להשלים הברייתא כתוספת על הבנים שאין מצילין את האבות מתוך עזרא ד'). וכן מפורש בברוך הסורי
פ"ה, י"ב—י"ג (ב' הספרים הללו נתחברו בדורם של ר"ג ושמואל הקטן). ור' ישראל לוי *REJ* כרך כ"ט,
ע' 43 ואילך, וביחוד תשובה לאחד הראשונים המאוחרים, שפרסם הנ"ל מכת"י שם, כרך מ"ה, ע' 200—216.

(5) בתלמוד (יבמ' ס"ה, ע"ב) מצינו אמוראים, בא"י ובבבל (מאה ג' בסופה) שהורו הלכה לכופף
את האיש, שאינו יכול להוליד, לגרש את אשתו, כדי שתנשא לאחר ותעמיד ולדות אף-על-פי שאין היא
מצווה על פריה ורבייה מן הדין; אלא מפני שהאשה חובעת שיהא לה סעד לזנותה — "חוטרא לידה ומרה
לקבורה" כלומר, אדם שיטפל בה בחייה ובמותה. ולא הזכירו את הטענה שיהא לה בן לזכותה בעולם
הבא. — כלום אין זה עשוי ללמד, שאותה אמונה לא נפוצה באומה בימים ההם?

(6) הנוסח שבדפוסים וכת"י — בריתו (או: ברייתו) ע"ש אצל היגר. וכן גורס הרמב"ן בתורת
האדם ד', וויניציאה, ל"ג, ע"א. ופירשו נ. בריל (*Jahrbücher I, S. 52*) לשון ברית (אצעה), אלא
שקשה: מה עניינו לקולמוס? והראש למ"ק (סי' פ"ג) גורס "דיו", וכן הסור (י"ד, סי' ש"נ).
וכן גורס ר"י אלנקאוה (מנוה"מ ח"ג, 504).

(7) המנהג נהג אצל כל המתים. ולא אצל חתנים וכלות בלבד; ור' — נחלת יעקב.

כלומר אע"פ שקטן עצמו פטור ממצות קריעה על המת, מכל מקום גדולים מקרעין לו כדי להרבות בצערם של הבריות (קרובים ורחוקים). וכן בירושלמי מגילה פ"ג, ע"ד, ע"א, במעשה ארסקינס ששרף ספר תורה בצנברא שבגליל ובאו ושאלו את ר' יונה ור' יוסי אם מותר לקרות בו ברבים ואסרו: לא דאסיר אלא מן גו דנפשהון עגימה אינון זבנין להון אוחרי, ר"ל לפיכך אסרו לקרות, שלא מן הדין, כדי שיצטערו על ס"ת שנשרף (ויתעוררו לקנות ס"ת אחר). טעמה של הברייתא ברור איפוא: לפיכך נהגו להניח פנקסו ומפתחו של מת בארונו, כדי לעורר צערם של בריות (וזה היא תכלית ההספד בכללו, בידוע). מעתה אין לראות סתירה בין טעם זה למאמר "מפני שלא היה לו בן", שיתכן לומר, "שעגמת נפש" זו נתבקשה במיוחד אצל ההולך בלא בנים. הרי שבידינו לפרנס את הנוהג הנידון מן הטעם שבמסורת (וכמות שנראה מיד). אלא עד שאנו באים לדון בעיקר ענינו, נעיין קימעא בשיטת ייבין על מוצאו של המנהג.

החכם מדקדק ממה שבברייתא הנ"ל לא ציינה המסורת: ואין חוששין מפני דרכי האמורי, כמות שהיא עושה כן בהלכות אחרות שמאותו המין, שעל דעת המסורת עצמה לא נהגה הנחת המפתח בקבר אצל גויים שבא"י. ברם, אם מזו אין ראייה. לפי שכל ההלכות השנויות בפרק ח' (להוציא את המעשים שבסופו. הסדורים בפרקנו דרך אגב לשמואל הקטן שהזכיר מיתחן של ר"ש ור' ישמעאל) עוסקות בדברים שיש בהם מעין דרכי האמורי, ויכולה היא המסורת לשמוט הערה הנ"ל במקום מסוים (7a). והרי אף ההלכות ב' וג' שלמעלה, וודאי דנות הן בדברים, שהיה מקום לחוש להן "מפני דרכי האמורי" ואין הברייתא מעירה על כך במפורש (8). והוא הדין לה"ה וה"ו שלא פירש "ואין חוששין" כו' והרי לענין שריפה ועיקור לפני מלכים, וודאי שבכך דנה ההלכה (8a).

אף ההנחה שבמשך זמן מועט (לערך) הספיק מנהג-גויים זה (על דעת ייבין) להתקבל ע"י יהודי בבל ומהם — ע"י אחיהם שבארץ, נראית רחוקה בעיני, הואיל ובדברים שבפולחן כעין סדרי קבורה, אין העם נוטה (ולא כל שכן ההלכה) לקבל מהר חידושים ממקומות (ומעמים) זרים (9). ואף דומני שאין אנו מוצאים עדות למנהגם של

7a בנוסח הברייתא שאצל ראשונים (היגר 236) אנו שונים במפורש: תולין מפתחו בארונו ואין

חוששין משום דרכי האמורי.

8 הראשונים מפרשים ה"ב — עושין חופות לחתנים ולכלות ותולין בהן כו', שהיא מדברת בחתנים שמתו. ושמה הגיעו לפירוש זה מן הקושי: מה ענין מנהגי נישואין להלכות קבורה? ברם, ה"ג — "מבזבזין לפני חתנים ולפני כלות מחירות של דגים", הכל מודים שהיא מדברת בחתנים חיים (ראה הברייתא בברכות נ' ע"ב). לפיכך יש לדחות את ביאורם הנ"ל. ואף אותה ברייתא, המועקת אצל הרמב"ן מ"מכילתא אחרית דאבל" (היגר ער 231, והשווה ראשונים אחרים) — עושין חופות לחתנים ותולין בהם... שכל הנתלה בחופתו של מת אסור בהנאה", כבר נתנסתה ע"י הפרוש הנ"ל, ועיקר הברייתא לא הכילה חיבות "של מת", אלא גרסה "בחופה", וכנוסח הברייתא במקומנו: כל התלוי בחופה (של חתן חי) אסור בהנאה (משום עיטורי מצוה, כדן נוי סוכה) ולענין השאלה, כיצד נסדרו דיני נישואין במסכת דילן? יש לומר בפשטות: לפי שאף בהלכות הללו אין חוששין "מפני דרכי האמורי", לפיכך נשנו כאן אגב דיני קבורה שפרקנו מדבר בהם מבחינת החשש הנ"ל, וכרגיל בספרי תנאים. הרי שאותה נוסחא, שהיא היא הגורמת לסדור ההלכות במקום זה, נשמטה, מעל גביהן.

8a שכן מפורש בהקבלה שבתוספתא שבת פ"ז (ח) ה"ט: עוקרין על המלכים ולא מדרכי האמורי.

9 יש לדון בהפרשה אף מצדדים אחרים: כלום היו בני בבל נוהגים במנהגיהם שלהם

יהודי בכל להעלות את מתייהם לקבורה בא"י לפני סופה של המאה ה' למניין הנוצרים¹⁰, מעתה נחזור לעיין בגוף השאלה. נראה לי, שאת יסוד מנהגו יש לבקש מעיקרו בנוהג הכולל לקבור עם המת כל־יחשימי שונים, וביותר כל־יחשימי משלו, דבר שהימנו נשתיירו שרידים אף בימיהם של תנאים. שנינו בשמחות פ"ט, הכ"ג (היג' ער 245): כל המציל כלים מן המת הרי זה גוול את המת. יש מציל ויש שאינו מציל; אם עד שלא הגיע לארון מציל ואם משהגיע לארון אינו מציל, אבל מלמדיו לאדם שלא יהא חובלן והלא אמרו כל המרבה כלים על המת הרי זה עובר משום בל תשחית, דברי ר' מאיר. ור"א בר' צדוק אומר: מנוולו. רבן גמליאל אומר: מרבה עליו רימה, ומעין זה שנינו בבבלי (סנהד' מ"ח, ע"א — מ"ח, ע"ב): היה אביו ואמו מורקין בו כלים מצוה על האחרים להצילן, אמר רשב"י: כמה דברים אמורים? שלא נגעו במטה, אבל נגעו במטה אסורים, ובירושלמי מגילה פ"ג, ע"ג, ע"ד: הזורק כלי לפני מיטתו של מת לתוך ד' אמות שלו אסור בהנייה, אמנם כלים אלו יתכן לבארם במשמע בגדים (בלבד). וכמות שהבינו כמה מן הראשונים (ר' בגמרא שם מ"ח, ע"ב: דמיהלפי בתכריכי המת); ברם אין ספק שא"א רק בגדים בלבד היו מורקין, שכן מוכח מן הברייתא המועתקת ע"י ראשונים "מאבל" "או מאבל רבתי" (היג' ער 245): מורקין כלים על המת וקולטין ומצילין מאויר עד שלא יוכה בהם המת, שכל הכלים שהמת זוכה בהם אסורין בהנאה חוץ מן הסל והמגריפה והמריצה¹¹ המיוחדים לקבורה, ואף הברייתא שלהלן, נראה לי, יש לצרפה לענין הנידון. בתוספתא שבת פ"ז, ה"ט (צוקרמנדל 119; ר' אף שם סנהד' פ"ד, ה"ג), ושנוייה היא הברייתא בשינויים במסכת שמחות ובתלמוד: — וכשם ששורפין על המלכים כך שורפין על הנשיאים אבל לא על הדיוטות, ומה הן שורפין עליו? מטתו וכלי תשמישו, מעשה שמת רבן גמליאל הזקן¹³ ושרף עליו אונקלוס¹⁴ הגר יותר משבעים מנה, והנה נראה, שהברייתא עצמה מורכבת מב' מקורות חלוקין, והמעשה באונקלוס "מעשה לסתור" הוא (דבר שמצוי בספרי תנאים)¹⁵, שכן ודאי לא שרף אונקלוס בע' מנה אלא משלו, ובכן, למסורת הראשונה אין שורפין אלא

לאחר שעלו לארץ? וכלום היו בני א"י בכלל נוחים לקבל השפעה מן הבבלים שנסתקעו בארץ ולהכפף למרותם הרחוקת? והנה ההלכת שבתלמוד קובעת, שבני בבל אסורין לנהוג כמנהג מקומם כשהם יושבים בא"י ואפילו ישיבת עראי, אמנם בימי הגאונים הראשונים, גברה פעמים ידם של הבבלים בא"י שהחוקן במנהגיהם בדברים שבדתי; ברם, בתקופת תנאים ואמוראים היו כפופים לבני הארץ וכו"ל, ולענין השאלה השניה, הרי יש להוכיח, שבדרך כלל לא נתייחסו בני א"י לאחיהם בני בבל, שעלו ארצה, בכבוד מרובה ולא בידיות יתירה, ואין כאן מקום לברור הראוי.

10) מעשה רב הונא ריש גלותא שהעלו ארנו לארץ ישראל בימי רבי, ירוש' כלאים פ"ט ל"ב, ע"ב; כתובות פ"ב ל"ה ע"א, הקברות של אנשי תדמור שבירושלם ושל בני-גולה אחרים, אינם מעידים שהועלו הנפטרים לאחר מיתתם, ושלא כדאי לציין, שבמאה ה' היו חכמים בא"י שראו את הבאת מתים לארץ בעין רעה, לפי שאמרו: אין זכות אלא לישיבת א"י מחיים ולא בקבורה לאחר מיתה.
11) הרא"ש והטור אין גורסים: והמריצה, וכן אינו במנה"מ ח"ג 504, אבל נמצא ינו ברי"ץ גיאת והרמב"ן.

12) שמחות פ"ה, ה"ו (היג' ער, 151); ע"ו י"א, א'; ומצוייה היא אף במשנת רבי אליעזר (ענאלאו, ע' 295).

13) רוב הנוסחאות גורסות כך, אבל אצל ר' חננאל לע"ז ותר"י: אין: הזקן, וכן אינו בהעתקת ר"י אלנקאוה (מנה"מ ח"ד, עמ' 445) ולא בפירוש לדה"י המיוחס לתלמידי רס"ג, עמ' 51, ולא ב"משנת רבי אליעזר", ונוספה תיבה זו בטעות, וכרגיל במקורותינו שמתחלף ר"ג בר"ג הזקן ובהיפוך.

14) נ"א בשמחות: עקילס.

15) וראייה לדבר שבתוספתא סנהד' אין בברייתא מעשה של אונקלוס, להודיעך שב' מקורות הם.

כלי תשמישו של הנשיא, ולדעת זו המשוקעת במסורת שעל אונקלוס — כלים משל השורף. על כל פנים מוכח לפחות שהיו מכחידים את כלי תשמישם של הנשיאים בשריפה. ואע"פ שאין אמור במפורש במסורת זו, שאסור להשחית כלים אצל הדיוטות מכל מקום, שהרי יתכן לפרש, שלא נתכוונה לאסור אצל הדיוטות אלא לשרוף (16). אבל לא לגנוז בקבר, נראין דברים שאותה מסורת הולמת דעתם של ר"ג וראב"צ ור"מ, הנוטין לאסור לזרק כלים על ארונו של מת מפני ה"ניוול" או משום "בל תשחית". ברם, כשם שמצינו דעות חלוקות אצל כלי-תשמיש בקבורת נשיאים, אם אין שורפין אלא משלהם ואם גם משל אחרים, כך באותן הלכות המדברות בזריקת כלים על ארונו של מת, שלא נתפרש של מי הן, נראה, מסתמן של הלכות, שאינן של המת דווקא, וכנגדן, הברייתות המעידות על נתינת דיותו (או בריתו) וקולמוסו ומפתחו ופנקסו של מת בארונו, אינן עסוקות אלא בכלי-תשמיש של הנפטר. הרינו עומדים, איפוא, במעין מחלוקת כפולת של מנהגים: א) הנוהג המרחיב נתינת כלים כל שהם, אף משל אחרים, והנוהג המצמצמו בכלים של מת, ב) ההלכה האוסרת זריקת כלים (וחברתה — המתירה לשרוף כלי תשמיש על הנשיא בלבד) וזו המתירה. ונראה שהמסורת המתירה ליתן דיותו וקולמוסו ומפתחו ופנקסו מכוונת היא בקו ההלכה של האוסרין, הואיל והיא מעמידה את המנהג בדברים שערכם סימבולי גרידא. ברם, הברייתא הנידונה שבתחילתה היא מדברת במנהג הנ"ל בדרך של סתם, מעמידתנו לבסוף על מתים חשוכי בנים בלבד. והנה יתכן אמנם להניח, שב' מסורות לפנינו. אולם אין נמנע שאף ראשה של הברייתא נתכוונה לאלו, והטעם "מפני עגמת נפש", שיכול לחול על כל הנפטרים, הולם ביותר את ההולך בלא בנים, שע"י נתינת המפתח והפנקס בארונו מובאת לידי ביטוי העובדה שאינו משירר בן ליורשו ונכסיו נגנזין עמו בקבר. ואכן הספדום של ר"ג ור"א מסתיים (17) בכך "נטל כל חמודות שבעולם והלך לו" (וסמל לכך — המפתח והפנקס שניתנו בארונו), והוא "עגמת נפש" ששנו בברייתא. וביותר מסייעתנו לקשר את ראש-הברייתא בתוספת שאצל הראשונים בהספידום של ר"ג ור"א — "ועל זה נאמר יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך", ללמדנו שנתנת המפתח והפנקס מסמלת ששמואל נטל עמו את נכסיו ולא השאירם לבן יורש שלא היה לו.

והנה הנוהג הנידון (והדומים לו שהוזכרו למעלה), הדעת נותנת שנשתלשל מימים ראשונים ומתוך יסודות שבהשקפות-דת קדומות בישראל. אלא שהמסורת שלפנינו מפרשתו בדרך אחרת, ההולמת את היהדות המזוככת שבימיה. ונראה שלא החכמים בלבד אלא אף העם הגה והרגיש כך לגבי מנהגות הללו (18).

[בינתיים נתפרסמה בחוב' האחרונה של סיני רשימתו של מר הרשקוביץ המתנגד גם הוא להשקפה שהובעה ברשימתו הנ"ל של ש. ייבין. המחבר עומד לפרסם בקרוב תשובה מפורטת לשני המשגים גם יחד. — ש. י.]

16) המאירי בית הבחירה, לסוף מועד קטן, פוסק שמתר לשרוף אף על ההדיוטות (בתלמוד אין הפסקא "אבל לא על הדיוטות, שהיא מצוייה בתוספתא ואף במשנת ר"א) (ואחרים חולקין).
17) ראשו של ההספד: על זה נאה לבכות... כשהמלכים מתים מניחים כתריהן לבניהם, עשירים מתים ומניחין עושרם לבניהם...

18) לא במקרא, לא במשנה ולא בתלמוד ומדרשים ולא בספרים החיצוניים ובספרים שכתבו חכמי ישראל יוונית ולא בספרי נוצרים ראשונים (המעידים דברים הרבה על מנהגי ישראל), דומה, אין מצוי שורש ולא רמז להשקפה דתית שבישראל על "כפיה" כלפי מעלה לפתיחת שערי שמים וכדומה.